

ДІТИ З ЛЕВАДІВ

Оповідання

Мариська-робфаківка навідалася до мене в гості. Вона сидить із книжкою з другого кінця мого широкого столу й стріпує своїми довгими чорними віями, дивлячися на моє писання.

— Як вам, дядечку, не надокучить так довго писати?

Я чую, що вона питає, але мовчу й пишу, бо думаю на замовлення написати оповідання. На замовлення я пишу вперше, і воно виходить важкувато...

...Була зима. Я випадково заїхав до свого села і з цікавістю дивився на всі боки. Село було занесено снігом. А за селом біла пелена замість зеленого поля хапала за очі. Річку теж завіяло, й лише урвиська чорніли своїми голими клубами. На ополонці, що чорніла посеред річки, як рана, ляпала дрантям молодиця. Недалеко від неї спацірували по снігу галки, а де які крутилися над левадами, черкаючись об гіляки та стріпуючи крильми іней. Люди відкопували свої хати спід снігу, наче після землетрусу.

Вдома першим ділом я довідався, як живуть Герасимові сироти.

— На зиму прогнав, прохвост... — почав мій батько: — отак там у тій „руїні“ й живуть. Як мати занесе кулешу та шматок куля, то тим і ситі та обігріті...

— Як прогнав? — закричав я: — куди ж ваша сільрада дивиться?

Батько махнув рукою:

— Коли кого болить, то чужий не чує...

Я зараз же побіг до „руїни“.

Хату завіяло до самісінької стріхи. Тільки до дверей вирізано було вузьеньку доріжку, на якій сидів кіт і жалобно нявкав. Коли кіт побачив мене, то дико скочив на кучугура й сховався через продерті сніпки на гору.

Я покрутив завіртку й увійшов до сіней. Тут крутилася метелиця, а в кутках стояли могилки снігу, наче в дядька під тином...

Коли ввійшов до хати, то на печі щось заворушилося. Я ледве побачив у темряві, що спід великої купи якогось дрантя світилося до мене четверо очей.

— Дядьку... Дядечку!...

Дрантя заворушилося, як тельбухи здохлої корови, повіяло смородом.

Я взявся за голову.

А через годину тут була вже вся сільрада й дядько „совкуркуль“ Чижиленко, долубаючи пальцем у носі, виправдовувався:

— Ледачі діти... Злодійчуки! Неслухняні... Скільки через них я маю збитків! Не міг держати...

Дядько говорив і одним оком дивився на мою шкіряну куртку, а другим оком долубався десь поза куртку. Я його розумів: дядько мене зважував і, звичайно, шукав, чи не видно де нагана, як на його погляд найбільш „вісокої“ речі...

Нарешті, дядько залементів;

— Вибачте мені, люди добрі... Я їх візьму! Дотримаю...

— Зараз же їх вимити, одягнути та нагодувати! — закомандував я.

Всі рушили до Чилиженкової хати з дітьми. Тут на наших очах наймичка проробила всю процедуру. Треба було примусити ще зробити його гладку жінку, але... наймичка проробила все те милосердніше. Вона їх мила, примовляючи:

— Бідні діти! Нещасні діти!..

А жінка Чижилєнкова, як та годована свиня, сопла на лежанці та „бусурменом“ дивилися на процедуру. Сам Чипиженко десь ушився...

Поки дітей мили та одягали, я пригадував...

... По городах цвіло кабачиння, а на левадах дзвеніла коса, збиваючи синенькі головки дзвоників у грубі синьо-зелені покоси. Тріпав над головою листям осокір, наче той горобець крильцями. Сріблилася гадючкою річка Сіб між кучерями ліщини, ожини, липи та осокорів. Верба та лоза полоскали свої віти в прозорій воді. А зі шпиля руділи урвища й довгими тінями пересікали річку.

Вечоріло. Я лежав на покосі, повісивши косу на гілляці сусідньої липи, а поруч лежав дядько Гарасим. (У нього було сухе, жовте обличчя, ями на колись пухкому лиці, а під очима вип'ялися кістки, як дві печених бараболі. Очі його десь глибоко ледве-ледве блищали, як каганці у вікні закутаної на зиму хати...)

Дядько хрипів грудьми:

— Як подумаю, що вмерти прийдеться ось-ось, то й із оцих сухих очей слюза покотиться. На кого я їх бідолахів покину...

До нас бігло двоє хлопчиків (третя дівчинка служила за няньку в куркуля Бинди). Бігли вони в сіреньких від бруду довгих льолях. Вони сідали недалечко під ліщиновим кущем і плели з „петрових батогів“ бричечки. Їх голови з під куща сіріли, як два великих опеньки. Вони кутали свої чорні гавині ноги в довгі пелени й весело щось один до одного щебетали... Горе та біда батькова ще не торкнулася їхніх загорілих дитячих личок.

Дядько Гарасим підвів голову й покликав:

— Петрику, Івасику... А ходіть-но сюди!

Діти прибігли до нас. Один меншенький виліз на мене верхи, а старшенький серйозно сів коло грудей батькових.

Я почув хлипання: дядько Гарасим, як дитина, плавав, гладючи восковою рукою голову Петрика. Він ні слова не говорив, а тільки глухо хрипів грудьми, і слюзи котилися одна за одною, як дощові краплини, по його випнутих під очима костомахах.

Я почав дядька заспокоювати, але сам відчув, що мої слова занадто холодні, щоб заспокоїти людину в цій великій біді...

Виплакавшись, дядько Гарасим заскрипів зубами, закивав кулаком і прохарчав:

— Гади! Не тільки моє життя, а й цих невинних діточок зіпсували...

Я помітив, що з губів бризнула зі слиною кров. Я схопився:

— Дядьку Гарасиме! Клянусь перед вами, що я дітей ваших не забуду... Не дам загинути...

Я підвів дядька й повів його додому. Дядько всміхався. А за нами брело двоє дітей, як двоє сірих привидів.

Це був найближчий мій товариш, помішник і порадник підчас лихоліття. Але денікінці доп'яли були його до рук і щось відбили всередині. З того часу дядько зачав і тільки надзвичайна живучість держала його ще на ногах. Дядько був „пришлий“ у нашому селі й коли поховав жінку, то не залишилося в нього „ні роду, ні плоду“. Йому наділили в революцію дві десятини землі й жив він в обскубаній хатині на краєчку села без тина й воріт.

Я часто навідував дядька підчас відпустки, носив гостинці дітям, і вони бігали за мною, як приручені ягнятка.

За тиждень до мого від'їзду дядько Гарасим таки вмер. Отак говорив зі мною ввечері, а рано я прийшов і застав холодного. Тоді якось ї вдалося мені притулити його хлопчиків до одного нашого „совкуркуля“

Чижиленка: дядько взяв дитячі десятини й визначив — одному пасти, а другому няньчити дітей.

Я поїхав.

... А тепер був свідком, як дядько Чижиленко виконав мого заповіта перед дядьком Гарасимом.

Процедуру закінчено. Діти їли якісь галушки.

Я в останнє наказав хазяям і сільраді доглядати дітей і знову поїхав до міста.

А по - весні батько писав:

„Так збиткувався, так збиткувався, що бідні діти десь втікли, навіть хати своєї відцуралися“.

Того ж літа я не міг бути на селі.

... Я положив перо й замислився.

Мариська кинула книжку й прибігла до мене, охопивши руками шию:

— Та киньте, дядечку, оте писання... Підемо до саду!

Я погодився.

Ми вийшли на вулицю.

Вулиця — море людських голів.

Я вже бачу Петрика та Івасика. Вони щоденно по кільканадцять разів пересікають ноженятами міські вулиці з різкими вигуками:

— Газети! Газети! Останні новини! Бандитський напад на наше повпредство Чажан - Цзо Ленка, Сук - як цзина...

Діти вільно імпровізують китайські назвища. Але я догадуюся... В усі лишається досить характерне сполучення китайського хунхуза з прізвищем нашого односельця Чижиленка... Китайська річка з уривком прізвища якогось генерала склали загальновідомий епітет, що його можна в однаковій мірі прикласти й до китайського мілітариста Чжан - Цзо - Ліна й до колишнього дитячого вихователя дядька Чижиленка.

В уяві стає мій батько, що в останнє моє відвідування казав, дивлячися на голих дітей:

— До чого призвів дітей, сукин син...

Діти побігли до трамваю, що випихав на брук кільканадцять чоловіків і жінок. І я досить ясно чув, як лунав їхній голос, пересилюючи крик сирени авто:

— Бандитський напад Чи - жи - ленка Сук - ин - сина...

Люди проходять, посміхуються. Та вони не розуміють того комплексу, що утворився в дитячій голові. Чижиленко таки добре дався їм у пам'ятки!

Ми сіли з Мариською на лавочці. Вони й до нас підбігають:

— Дядя, газетку!

Я сміюся. Я підсуваю кашкета...

— А, це ви... А ми вже кінчаємо... Біжимо на школу!

До них приєднується Мариська. Вони побігли „на школу“, а я згодом теж підводюся й іду додому кінчати оповідання під свіжі спомини, що навіяли діти.

Світло світло й пишу...

... Був день. Років три тому. Я одержав відпустку на місяць і настрій у мене, як у школяра перед каникулами. Відпустку я гадав використати в Криму. Але, підбивши свої „баланси“, я побачив, що на Крим мала надія, бо кишень надто порожня. Отож, роздавши гроші своїм багатьом кредиторам, розрахувавшись із квартирною хазяйкою, я рештки

міцно стиснув у кулакові й помандрував на вокзал. А через годину я вже їхав на глуху станцію, у глухе село на лівобережжі, де жили мої батьки.

Звичайно, на станцію ніхто не вийшов і не виїхав мене зустрічати, а тому, купивши у перекупки булку та кашкет вишень, я попростував додому манівцями. Землю цю я колись переміряв уздовж і поперек, знав кожен горбок, рів, куш, як свою бородавку на підборідді, як рівчак на брехунці. Щоб не ралити своїми „джімі“ товстючої пилюги на шляхові, я повернув відразу вбік на стежку. Дійшовши до річки, перескочив через кладку й подався просто на левади.

Це чудесні гаї з лівобережного лісостепу, що схоронили ще в собі всі породи, починаючи від корінастого на обхватів три дуба і кінчаючи гнучкою ліщиною, кущами проскурини та глоду. Левади ще здебільшого використовувалися під сінокос, хоча вже й подекуди розкорчовувалися під просо. У дитинстві я дуже любив ці левади, ганяв понад Собом, не одні штани я тут прошмуляв, плазуючи на високі клени, осоки та ясені.

Я, власне, вмить зробився патріотом сільським, бо міська задуха мені таки добренько пошкодила легені... А тут я ішов, смакував, любувався й захоплювався. Мої „джімі“ ковзалися по щетині зрізаної трави і в особливо небезпечних випадках я мусів хапатися за кущі, обшморгуючи липке від мідяної роси листя.

Було душно. Але я міг кожної хвилини покотитися по свіжих покосах сіна під зелену шапку якого-небудь граба чи липи. Пахло мільйонном різних квітів, від чого трохи туманіла, паморочилася й п'яніла голова. Та проте мої груди розпірала радість і навіть не чути було в них тих пишавок, що до них так був привик у місті.

Відпочити... Я так і зробив. Раптом, як хлоп'я, загнув криву своїм кльошом під креслатого клена й упав на покоса обличчям до сонця.

Мабуть я заснув, а тому не знаю, чи довго пролежав. Розбудило ж мене якесь пхикання, що досить виразно долітало до мого вуха з за кущів.

Я підвів голову й помацав рукою біля себе. Рука нічого не намацала. Я огледівся й остовпів... Не було кашкета, не було й френча, що його був містив під голову.

Що за чудасія?!

Випадок здавався мені надто інтригуючим. Я цілком байдуже поставився б до такої пригоди, коли б вона трапилася десь на Подолі чи що... Але на левадах, під самою майже батьковою хатою... Неймовірно!

Пхикання десь котилося з за кущів, як скавуління прибитого собачки.

Я встав, огледів сусідні ліщинові кущі, підвів навіть голову й заглянув (думка була — може хто пожартував!), придивляючись між густе віття сусіднього граба й липи. Огляд мене не заспокоїв: кашкет і френч зникли.

Я пішов на голос.

— Хто там плаче?! — загукав я.

Пхикання затихло, а натомість я почув зляканий дитячий голос:

— Гей... гей... гей, періста... А здохла б ти...

Я розгорнув кущі: на полянці вже сіно було згромаджене в копицю, що сивою купою вляглася під грабом. Серед полянки скубла траву періста корова, яку за мотузок сіпала дівчинка років на десять у рудій спідниці та біленькій хусточці з синіми цяточками. Вона злякано тягнула за мотузок, плачуче гонила корову:

— Гей... гей, періста... А здохла б ти...

Корова, звичайно, ні чуточки не вразилася з такого побажання своєї доглядачки й спокійно гризла траву, похльостуючи сухими реп'яхами на хвості свої боки та поспішаючи широким язиком як найбільше захопити трави до рота.

Я підійшов.

— Чого ти, серце, плачеш?! — запитав як найласкавіше я в дівчинки.

На мене глянула пара не очей, а зірок: бо ж чисті, обмиті сльозою оченята не дивилися, а світилися.

— Чого ж бо ти плачеш, серце?! — вдруге запитав я, підвівши за підборіддя голову дівчинки, бо жаждав і ще раз глянути на її чудесні очі: — нехай корова пасеться... На що ти її тіпаєш?..

Дівчинка хльоснула по здухах корови долонею, але корова на це лише дригнула шкурою. Дівчинка безрезультатно шарпнула ще кілька разів корову. Потім сама підвела до мене голову. Мені знову засвітили чудесні оченята.

— Ну, то чого ж ти плачеш? — ще раз запитав я в дівчинки, обтираючи рукою потьокі на її обличчі.

Вона, похнюпившись, промовила:

— Вони в мене видерли хліб...

— Хто видер?!

— Голі!

Я викарячив напевне очі, як баран, бо дівчинка, гляючи на мене, враз зареготала:

— Ой, і смішні ж ви, дядечку, стали... Хай вам біс...

Розумієте... Становище!...

Я теж зареготав і погладив дівчинку по голові:

— Ну, ну... не плач... (хоча вона вже й не плакала, а сміялася!) У мене ж таке лихо... Бач без кашкета та жакета! Теж видерли... Розкажи-но путтям!

Але дівчинка ще гірше зайшлася.

— У таких великих здерли кашкета й жакета?!.. — й дівчинка на моє здивовання випустила мотузок, упала на травичку й аж качалася.

— Ой, не можу... У такого великого дядька видерли!

Признатися, що я нічого не розумів і стояв перед оцим малим створінням, як йолоп царя небесного, й розводив руками. А коли корова, зачувши волю, подалася між куші, тручи об них боками — побіг за нею наче я був її пастухом.

Привів я на полянку корову знову. Дівчинка заспокоїлася й із великим зацікавленням оглядала мене. Я теж саме дивився на неї.

Я знову несміливо запитав:

— Та скажи, нарешті, хто тебе, дівчинко, зобідив...

— Не зобідив... У мене видерли хліб! — відрубала дівчинка й за-тягнула кінці хусточки на шиї.

— Та хто ж?!

— Ото, не знають... Дідоводи!

Я розводив руками.

Тоді дівчинка прип'яла корову до грабчака й узяла мене за руку.

— Ходімо!..

І я, як мала дитина, послушався й пішов за нею. День був такий, коли парить зверху й парить ізнизу. Мабуть недавно цими місцями пройшов дощ, бо земля була тепло-м'яка, як груди в коханої дівчини. Ліниво пурхали між листям горобці, ластівки креслили крилами землю, а на осокорі тихо сиділа над гніздом ворона, опустивши крила, наче підбиті. Розворушене сіно сохло й тріскотіло під ногами, б'ючи в ніс терпкими

пахощами. Сонце куталося в волохаті хмари, наче змерзло, граючи зайчиками по долині.

Дівчинка торкнула мене.

— Отуди біжить за оте глинище, що в кушах!

Праворуч, де колись були левади відомого на все село куркуля Бинди, випиналося руде урвисько, що заросло колючим глодом, ожиною. Їздили по глину туди колись. Їздили, аж поки в глинищі не задавило на смерть одної жінки. З того часу глинище занехаяли. Туди й показувала рукою дівчинка.

— Та скажи, що там таке! — нетерпляче взяв я дівчинку за руку, як дорослу.

— Побачите! Тільки тихенько зайдіть он із того боку... Он бачите — дим покотився.

Мале дівча, як видно, вже розуміло спокусу інтриги. Воно видерло свою руку й кинулося в кущі назад.

— А ти ж куди?

— Я боюся! — промовила дівчинка й побігла. Навіть не оглянулася до мене.

Я залишився сам.

Спокусниця - дівчинка зуміла мене таки добре заінтригувати, бо не розуміючи власне, куди й чого, поплазував я рачки на дим. Голова горіла, жили напружилися на розпарених руках і в грудях я почув знову неприємну пищавку.

— А ну ж, коли бандити... — спливла думка, але коліна м'яли траву далі.

Гарний променад! Признаюся, що кілька разів самого себе стукав по лобові: чи при своєму, мовляв, розумі... Бо уявіть же собі: плазує „дядя“ отак вершків з на сорок на зріст левадою. Плазує ногами, руками, коліними, замість плюнути на якогось там кашкета чи френча, пройти з верству не по звіриному, а людським кроком, і відпочивати коло кварти теплого молока, що саме старенька мати внесла з під корови. Була вже думка встати й піти по-людському, бо пищавка вже надто не по-музичному грала в грудях, у роті зробилося сухо й слина скипілася на пліснявку. До того ж і сіренькі штани з кальсонами зрадили: розповзлися, оголивши сухі, жовті коліна.

Я підвів голову, як черногуз із очерету. Я подивився вбік і зараз же присів: ген-ген на поляні коло дуба стояла моя спокусниця - дівчинка з перістою коровою й уважно дивилася з під долоні на глинище.

— Щось то воно є...

Засвітилися чудесні інтригуючі очі дівчинки наче знову тут коло мене, і я, схиливши голову, поліз поміж кущами далі. Плазував і заспокоював себе:

— Плазуй, плазуй... Це добра фізкультура!

Наді мною кружляла сила дрібненьких мушок, що залітали в горло, коли я дихав необережно, роззявляючи рота. Чогось літала сорока: мабуть із цікавістю спостерігала невидиме четвероноге. Будяки кололи в коліна.

Та кінцева мета своєрідної мандрівки наближувалася до розв'язки. Спереду ще було кілька тільки кущів, що ховали мене з боку глинищ. Нарешті останній кущ грабчака, й я кинув оком між покопані жовті ро-рови. Я сунув носом у куш, напрудив шию, як бик, і не почув навіть, коли роздряпав об глід вуха. Я заляк...

Те, що я побачив, було просте, але разом і незвичайне. Я спостерігав життя безпритульних у столиці, в великому й малому місті, цікавився їхнім побутом, вивчав. Я собі уявляв безпритульного лише на

провулкові міста, майдані-базарі, пустирях міських, на вокзалах... Але щоб безпритульні були на левадах, за верству від села, в глинищі... Цього я аж ніяк не сподівався. Звичайно, я знав сиріт, наймичуків, дідоводів... Та це не те!

Тут я побачив справжніх безпритульних у сільських умовах, а тому таких своєрідних...

Горів огонь. Такий він непотрібний при пекельному горінні сонця. А коло вогню сиділо двоє голих людських створінь. То були ще діти. Шкура на тілі брудно-червона, як забруджений буряк. На головах по шапці білого волосся. Вони сиділи, як індійці, і щось готували на обід.

Я придивився.

На моему кашкеті лежала купка яєць: дрібненькі — пташині, більші — воронячі й двоє великих — курячих. Мої індійці, мабуть, гадали поласувати смаженою.

Я не мав наміру пошкодити їхньому обідові. Я лише спостерігав і хотів спостерігати.

Але лоб мій похолов, руки задригоніли, як чужі, коли я побачив, що одне голе створіння почало дертися просто до мого куща. Я ладен був втиснути себе в куш, зробитися комахою, аби тільки не виявити себе...

Та було пізно щось думати. Сіре око безпритульного надибало мене між листями, і голе створіння з дикими горловими згуками покотилося вниз.

Я встав і скочив до вогню.

— Діти... Діточки...

Я вхопив одного за руку. Воно наїжилось, як цуценя, заскигліло, закрутилося бажаючи вирватися.

— Діти, діточки... — плямав я розгублено губами й міцно тримав свою здобич за голу руку.

Дитина крутилася, верещала, намагаючись навіть укусити. Друге стояло оддалік і жбурляло на мене груддям...

— Діти, діточки...

І враз відчув я нестерпучу біль у руці. Руку скорчило, й вислизнула рука мого бранця з моїх одерев'янілих пальців. Я лише встигнув побачити червону пляму, наче від вишень, на бороді безпритульного.

Тоді те, що кидало груддями, засміялося... І в сміхові я пізнав сміх Івасика, меншенького сінка дядька Гарасима...

— Петрику, Івасику... Чи ж ви мене не пізнали?!

І диво: через хвилину безпритульні заклакли за кушем і я почув плаксивий голос:

— Це ви, дядечку... А це ми — Петрик і Івасик...

Я побіг за куші, перев'язуючи пальця. Діти попадали на землю й плакали, малюючи різні візерунки на обличчі своїми брудними пальцями...

— Ми не винні, дядечку... Ми не могли бути в Чижиленка... Він до овець нас зачиняв, по три дні їсти не давав, коли ви поїхали...

По дорозі ми нагнали дівчинку з перістою коровою. Вона звернула з дороги далеченько й уважно на нас дивилася.

Івасик підскочив до мене:

— А це ж наша Мариська, що в Бинди...

... Ця картина завжди в мене намальовується, коли, сидючи на лавочці в надвечір'я коло літнього саду з Мариською-робфаківкою, бачу цих двох „індійців“ здорових і сильних, що бігають між людьми й різким голосом пересилують крик серени авто:

— „Московська Правда“! „Пролетарська Правда“! Напад англійського Чим-бер-ленка на наше торгпредство...

Я один із моря людей розумію дітей: китайського хунхуза вони порівнюють із сільським, що колись морив їх у овечому хліві... Для нас, можливо, це не оригінально, але для них надзвичайно характерно... Світиться світло.

Ми в чотирьох ідемо додому: наша робфаківка й „індійці“, що як раз мають вільний вечір.

Роман Гуцало

* * *

Вже не хвилюється жито високе,
Коси ясні не дзвенять,
В копи прибралося поле широке
В серпневу соняшну гать.

Тільки місцями біліє не скошена,
Наче шматки полотна,
Вранці россою холодною зрошена
Гречка пахуча одна.

Зрідка чорніє десь смужка вузесенька
Проса в далекім кутку...
Стерні руді, стерні пилом занесені,
У павутиннім вінку.

Ранніми ранками, днями пекучими
Дружно лопочуть ціпи.
За ожередами з'язані, зкручені
Золотом плачуть снопи.

Візьме молотник на руку те золото.
Зважить любовно зерно...
Кине роздумливо і до роботи
Жваво хапається знов.

Клопітні думи снують горобцями:
„Кінчаться соняшні дні...
Прийдуть злигодні під хату старцями
Скарги писать на вікні...“

Дош і хлякоза... Звістку про осінь
Вітер тополям приніс.
Сонце заходить... У сталеву просинь
На ніч закутався ліс...

О. Хотиненко

НАПОЇ МОГО БРАТА ЕЛІЯ

З книги „Мотель - Пейся, син кантора“ Шолом - Алейхема

I

„За карбованець — сто карбованців. Сто карбованців на місяць може заробляти кожен, хто ознайомиться зі змістом нашої книги, що коштує лише один карбованець з надсилкою. Біжіть! купіть! Поспішайте! хайте, бо, пізно буде!“

Таку об'яву вичитав десь у газетах мій брат Елія. Тому то мені зараз ніколи в гору глянути. Я заробляю гроші напоєм, що мій брат Елія виробляє його власними руками. Він вивчився його робити з книги, що коштує лише один карбованець, а заробити з цього можна сто карбованців на місяць і більше.

Мій брат Елія лише прочитав, що є така книга в світі — зразу ж надіслав поштою карбованця (останнього карбованця) й сповістив матір, щоб не побивалася більше.

— Мамо, ми спаслися! Заробітком ми забезпечені аж по сюди! (він показує рукою на шию.)

— А що так? — запитує мати, — ти знайшов посаду?

— Ще краще посади! — відповідає їй мій брат Елія і очі йому світяться. Мабуть з великої радості. Він каже їй ждати, ще кілька днів, поки книжку йому надішлють.

— Яку книжку? — питає мати.

— Єдину в світі! — каже мій брат Елія і запитує, чи задовольнить її сто карбованців на місяць? Мати сміється і каже йому, що раділа б зі ста карбованців на рік, аби вірні. Відповідає їй на це мій брат Елія, що в неї дуже обмежені бажання — і йде до почти. Що-дня він ходить до почти й запитує про книгу. Вже більше тижня, як він надіслав карбованця, а книги немає. Поки що треба жити, душу у заклад не здає, так каже мати. Я не розумію, як це здають у заклад душу?

II

— Ша! Книга прибула! Ми лише розпакували її, як брат мій Елія, сів читати. Ой, ой, що він там вичитав. Скільки засобів робити гроші, за найліпшими рецептами! Рецепти заробляти сто карбованців на місяць роблячи найкращий атрамент; рецепт заробляти сто карбованців, роблячи добру чорну ваксу; рецепт заробляти сто карбованців на місяць виганяючи щурів, тарганів та іншу гидоту. Рецепти заробляти сто карбованців та більше, роблячи солодку горілку, лімонад, содову воду, квас, та інші ще дешевші напої.

Мій брат Елія зупинився на останньому рецепті. Сперше тому, що за ним можна заробити ще більш, як сто карбованців. Так це написано чорним по білому в книзі. По друге, не треба бруднити руки атраментом, ваксою й не мати справи з щурами, тарганами та іншою гидотою. Питання лише, за який напій братися. Щоб братися за солодку горілку, треба бути Ротшільдом. До лімонаду та содової води треба мати спеціальну машину, якийся камінь, що коштує хто зна стільки! Залишається лише одно: квас! Квас це такий напій, що коштує дешево і добре розпродається. Тим більше таким гарячим літом, як зараз. З цього квасу, треба вам знати, у нас у містечку Борух - Квасник розжився. Він виробляє „пляшковий квас“. За квас його слава на весь світ рознеслася. Він стріляє з пляшок, як з гармат. В чому секрет, що воно стріляє — ніхто

не знає — це секрет Борухів. Поговір іде, що він кладе в середину щось і воно стріляє. Одні кажуть — кишмишинку. Інші кажуть — хміль. Надходить літо — остається він без рук. Стільки грошей торгує!

Наш квас, що мій брат Елія виробляє за рецептом — не „пляшковий квас“ і не стріляє. Наш квас — інший напій. Як він виробляється, не можу вам сказати. Мій брат Елія не підпускає нікого під час роботи. Коли він наливає воду — бачуть усі, але коли надходить найважливіше у роботі він замикається у материній коморці. Ні я, ні мати, ні невістка Бруха — ніхто не мав щастя бути при цьому. Але коли ви обіцяєте, що це залишиться між нами, можу я вам признатися з чого цей квас робиться. Я ж знаю, що він приготував. Там — шкоринки з цитрини, ріденька речовина під назвою „кремоторторум“, що кисліша одцу, а решта — вода. Води там більш усього. Що більше води — більше квасу. Усе це розбовтується звичайною ломачкою (так написано в книзі) і напій готовий. Після цього його наливають у великий глечик, а в глечик вкидають кусень льоду. Лёд це найголовніше! Без льоду напій гіден під тисячу дев'яносто чортів! Це кажу я вам не за книгою, а тому, що одного разу я покуштував трохи квасу без льоду — і вже думав, що настав кінець мого життя.

III

Коли приготували першу діжку квасу — вирішили що продаватиму його на вулиці — я. Хто інший, коли не я. Мій брат Елія? — Не личить. Він же ж жонатий. Мама — тим більше. Ми не припустимо, щоб мати ходила з глечиком по базару та вигукувала: „Квас! Квас! Люди, квас!“ і вирішено було що це буде моїм обов'язком. Я сам так думав. Я зрадив, коли почув цю новину. Мій брат Елія навчав мене, як це робити. Глечик я мушу держати в одній руці на мотузці, шклянку в другій руці, а для того, щоб люди зупинялися, я мушу співати голосно й мелодично ось що:

— Люди, ось напій!
По копійці шклянка!
Холодний та солодкий —
Облизуйтеся!..

Голос, я вже давно вам казав, в мене гарний. Сопрано, спадщина від мого небіжчика батька. Я ірвонув голосно й перебрехав братові слова:

— Солодкого шклянка квасу,
По копійці єврей!
Смак і крига!
Заливайтесь!..

Я не знаю, чи мій спів так сподобався, чи напій був такий добрий? Чи може тому, що день був такий задушливий? Перший глечик я випродав за півгодини й прийшов додому торгувавши п'ять золотих. Мій брат Елія віддав гроші матері, а мені зразу ж налив новий глек. Він сказав, коли я зможу продати п'ять — шість глеків квасу в день — ми заробимо як раз сто карбованців на місяць. А коли візьмете на увагу чотири суботніх дні, що є в місяці, ви самі побачите скільки нам квас коштує і який відсоток ми заробляємо на ньому. Напій коштує нам дуже дешево. Можна сказати, майже нічого не коштує. Усі гроші витрачаються на лёд. Тому треба чим швидше випродувати глек з квасом, щоб лёд використати за другим глеком, за третім і так далі. Тому з квасом треба ходити швидко, бігти. За мною бігають хлопці, ціла юрба. Вони передражнюють, як я співаю, але я на них не звертаю уваги. Я намагаюсь

як швидче спорожнити глек і бігти до дому з іншим. Скільки я заробив першим днем сам не знаю. Я знаю лише, що мій брат Елія, моя невістка Бруха, моя мати мене дуже хвалили. Ввечері мені дали скибку дині, та скибку кавуна, та дві сливи-угорки. Про квас же не треба й згадувати. Квас п'ємо ми всі, як воду. Перед тим, як спати, готує мені мати постіль на підлозі й питає чи не болять мені, часом ноги? Мій брат Елія сміється. Він каже, що я такий хлопчик, що мені ніколи нічого не болять.

— Звичайно, — кажу я. — Коли ви хочете, я зараз побіжу з квасом по місту, хоч воно й північ!

Усі трое сміються з моєї готовності. Але на материних очах бачу я сльози. Ну, це старий закон: мати мусить плакати! Я хотів би знати: усі матері плачуть завжди, як моя мати?

IV

Йдеться нам добре. Дні — один задушливіш одного. Пече! Люди мруть од спеки. Діти падають, як мухи. Коли б не квас — погоріли б. Я сповною квасом свій глек принаймні десять разів на день! Мій брат Елія заглядає у діжку одним оком і каже, що дно вже світить. Він доливає у діжку дві цеберки води. До цього я дійшов ще раніш його. Я мушу признатись, що я робив це вже кілька разів. Майже що дня забігаю я до нашої сусідки Песі й даю їй пробувати шклянку нашого квасу. Її чоловікові Мойші-Палітурнику я даю дві шклянки — він добра людина. Дітям усім даю я також по шклянці. Хай вони також знають, який квас ми вміємо робити. Сліпому дядькові даю я також шклянку квасом покуштувати. Жалько, він же каліка. Усіх моїх знайомих я частую квасом задурно, без копійки грошей. А для того, щоб не було збитків, я доливаю глек водою. Замість кожної шклянки вилитого квасу я наливаю дві шклянки води. Це ж самісіньке роблять і вдома. Наприклад, мій брат Елія випиває шклянку квасу — доливає він зразу ж води. Він правий. Шкода копійки. Моя невістка Бруха випиває кілька шклянок квасу (вона любить квас мого брата Елія — страшенно) й доливає зразу ж водою. Мати вип'є колись шклянку квасу (її треба прохати, сама вона не візьме) доливають одразу ж водою. Взагалі не пропадає задурно ні краплі, і ми заробляємо, нівроку, добрі гроші. Мати сплатила багато боргів. Викупила закладені необхідні речі, перини, подушки. В хаті з'явилися стіл, стільці. По суботах риба, м'ясо та білі калачі. Мені обіцяли на святки, як доживемо справити нові чобітки. Мені здається, що нікому в світі не живеться так добре, як мені.

V

Хіба можна було бути пророком і сказати, що трапиться таке лихо, що нас квас зіпсується, хоч вилий його в помийницю! Щастя, що не забрали мене до поліції. Слухайте! Одного разу зайшов я з глеком квасу до нашої сусідки Песі. Усі випили по шклянці квасу і я з ними. Вирахувавши що не вистачає мені шклянок 12 — 13 квасу, я заскочив у сіни, там де стоїть у них діжка з водою. Й замість діжки з водою, я мабуть потрапив у переріз з водою, що перуть білизну й налив її шклянок 15 у свій глек та побіг на вулицю з новою піснею, що її я склав сам:

— Євреї, квас!
Смак — райський!
Що б такий рік був на вас
І на мене з вами разом!

Зупиняє єврей, дає мені копійку та велить налити шклянку квасу. Він випиває її всю й кривиться.

— Хлопче, що це в тебе з квасом?

Що мені до нього — стоять ще два євреї й чекають на мене. Один надпиває півшклянки, другий третину. Обидва дають мені гроші, спльовують і відходять. Ще один підносить шклянку до губ, куштує й каже, що квас відгонить милом і здається солоний. Ще один дивиться на шклянку і повертає мені її з такими словами:

— Що це в тебе?

— Такий напій — кажу я.

— Напій? — каже він. — А чого він смердить?

Один підходить, куштує й виплескує шклянку мені в обличчя. Я через хвилину стою в колі євреїв, жінок та дітей. Бачить стражник, що збирається натовп, підходить і питає, що тут. Розповідають йому. Підходить він, заглядає до мене в глечик і велить дати йому покуштувати. Наливаю я йому шклянку квасу. Стражник випиває, плює й сповнюється злістю.

— Де ти взяв ці помії? — питає він мене.

— Це з книги, — відповідаю я йому, — робота братова. Мій брат сам його готує.

— Хто твій брат? — питає він мене.

— Мій брат — Елія, — кажу я.

— Який Елія? — питає він.

— Не накликай біди на братову голову — кажуть мені древнееврейською мовою євреї, що стоять коло мене — усі разом. Суєта, гамір, переполох. Що хвилини надходять нові люди. Стражник держить мене за руку й хоче нас (мене й квас) вести прямо до поліції. Суєта більшає: „сиротку, господи, сиротку“, — чую я з усіх боків. Серце мені вказує, що справа кепська. Я дивлюся на нарід, що навколо мене. „Євреї змилюйтесь!“ Хочуть дати стражникові „мазу“ — фараон не бере. Озивається до мене один старий єврей з злодійкуватими очима древнееврейською мовою:

— Мотель, вирви лапу у фараона, бери ноги на плечі й давай драла!

Я вирываюсь, беру ноги на плечі — драла додому. Ні живий ні мертвий падаю я в хаті.

— Де глек? — питає мій брат Елія.

— У поліції! — відповідаю я йому й припадаю до матери з плачем.

ВЕСНА

З чеської переклад А. Павлюка

Перші весняні квіти по майданах зацвітуть,
 Перші весняні квіти в дівочих очах живуть, —
 А тії очі сині, чорнії та сірі
 Із далини веселі посланці вимовні, — щирі, —
 Щоб знав ти, що за містом
 Земля великая лежить
 і росте.

Як і щодня було б ти йшов би самотою: —
 Болото, вулиці, хмар снігових брудне рядно,
 і, раптом, ти струно залізна, у камінню —
 ти чимось серцеві і голові схвильована — луно!
 Під китицею поглядів, мов розцвіта галузка гола,
 й чим тая краща дічина іде навколо,
 так більш болить і коле.
 В підземних коршмах почали новую, що весна із нами!
 І на далеких горах ростають сніги,
 це сто найкращих тіл тобі сказало,
 що свіжий ти, що юний ти, що повен ввесь снаги;
 узяв би кожне тіло тее в руки,
 утік з найкращим на край світи ген,
 в світлиці ясній, радісній, налитий ввесь любов'ю розпускайся!
 Забудь про горе темних чорних вулиць...
 Цілунками, що в хмарин взяли летючую, невловну вроду?
 нарви собі очей і уст грудей жони —
 цвіти благословен.

А, поки що, стоїш ти, виглядаєш
 непевність і неспокій — м'яккії уста,
 кров проростає в рани, що мусить бути так — це знаєш; —
 і, раптом, в мент, — ти дерево
 в світ простягаєш віти,
 Суворе, чорне дерево, що тільки в хугу зимову йому гудіти,
 замерзлому, з-під криги, — що не розтопить її весна,
 і в рідній, у своїй країні
 пустелю півночі вже чуєш —
 тут, не в долині...
 Той біль і сум той — ґрунт,
 з якого все твоє коріння.

і на плакати барів ти збарися нині: —
 прокинеться на передмістях
 в холоді, багні у тлінню
 сирих, провогчених льохів...
 і сотки, тисячі зів'ялих серць побачиш
 І на серцях одвічний сніг.
 І тут тоді пізнаєш
 що в цюю кригу, в скелі ці вростаєш
 Іх сонце весняне і в літку — все не досягне,
 рукою, дерево ти, що галуззя в небо пне
 осінній лист струснеш останній,
 що був ще тому мить
 ще молодий, ще ранній...
 І стверднеш і зсуворієш, — схолонеш;

для іншої весни і іншого кохання,
що тільки - но чека визволення, скресання,
на стеблях з криці виростуть
та на вістрях мечів
ті перші пелюстки постеляють.

Весна оця, — я знаю —

Сьогодні іншу тільки нам наподобляє,
так і було і завше буде —
коли в людині зацвіте
і голосно озветься світ.

На розі вулиці

— на тих вістрях цього щастя, горя і біди
побачив я твої сліди.

Почув і зрозумів найглибші знаки

і тую вість, заховану глибоко —

О, весно, —

тисяча дев'яťсот двадцять другого
року.

Іжа Волькер

ДО МІСТА

Закутав голову туманом.
Бренить сльозами сизий дим.
Поміж житами тихим ланом.
Упившись мріями, бреду.
З-за лісу сонце мружить око.
Жита про щастя шелестять...
Думки ж далеко і високо,
Думки, як соколи, летять.
Іх не завабить зовом п'яним
Ані волошка, ні чебрець, —
Я розпрощаюсь з любим ланом
Піду до міста навпростець.
Піду, замріений до міста,
Бо звідти видно цілий світ.
Казав знайомий комуніста,
Що гарно - любо жить в Москві...
Привабливо в зеркальній далі
Робфак ввижається мені:
Студенти жваво в людній залі
Ведуть розмови весняні.
І Сіма там моя в шкірянці —
На лицях літо розцвіло, —
Вона в кутку стрункій армянці
Щось шепче... певне про... село...
Іду в житах. Пече у скронях.
Нервує листям древній дуб...
Ой, не співайте, жайвороння, —
Я в місто, в місто я піду!

М. Годованець

ДО ІСТОРІЇ БАЙКИ НА УКРАЇНІ, ЯК ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ

Розповісти стару байку на новий лад — от завдання байкаря

Байка, як літературний жанр, бере свій початок од байки Езопа та Федра, байки стародавніх греків і римлян. Коротенькі байки Езопа, написані ще прозою, та такі ж байки Федра, написані вже віршами, щоб не спинятися довго на характеристиці своїх героїв, брали за них звичайно звірів із казок, лева, вовка, лисицю і т. ін., що одною своєю назвою вже досить визначають себе для слухача, являються готовими типами, символами. Так само байка не зстановлялася на детальнім викладі дії, окремих сцен. Байкар розповідав якусь пригоду з життя звірів чи людей, як дійсний випадок (не як приклад чи порівняння), що ніби справді стався. Так байка, проста та ясна, була засобом, щоб зрозуміти життєві мінливі та складні відносини, людські характери — все, що належить до морального боку людського життя. Вся сила, все практичне значіння байки полягало якраз в тому, що її прості та ясні образи, вільні від усього випадкового, легко могли прикладатися до все нових та нових, складних фактів щоденного життя. Чітка фабула, ясні образи байки повинні бути зрозумілими навіть без окремої моралі, як закінчення байки, мораль повинна бути зрозумілою з самого змісту байки. А разом з тим стародавні байки зовсім не були забавкою, а часто брали собі за тему і політичні справи. Така напр. байка Езопа „Жаби, що просять собі царя“ („Жаби“ у Л. Глібова), байка з чисто республіканською тенденцією, або його ж „Кінь та Олень“, що остерігає проти влади грецьких тиранів.

На Україні зразки такої короткої простої байки знаходимо в байках Л. Боровиковського. Як відомо з його листа до М. Максимовича він перекладав з своїми учнями байки Федра. От же в своїх байках він був під впливом Федра та польського байкаря Ігната Красицького, що часто теж писав короткі байки на класичний зразок. Така напр. байка Л. Боровиковського „Рябко й Зюзько“, що йде від Ігн. Красицького.

— Питав Рябко Зюзька: „в хоромах ти живеш,—
Чого ж на ретязі я бідний пропадаю?“
Зюзько сказав: „ти — все хазайство стережеш:
Я — Паню забавляю“.

Ми зараз згадуємо собі „Две собаки“ Крилова (Барбоса та Жужу) та „Цуцика“ Л. Глібова і бачимо між ними та „Рябком й Зюзьком“ велику різницю. Так само „Собака“ Л. Боровиковського:

— „Максима Сидір раз з господи провожав,
І на Максима став брехать рябий Кудлак;
Собаку Сидір відганяв,
А Сидору Максим сказав:
Хай бреше, Сидоре — на те воно собака“.

Хоч як влучний останній вірш, але, врешті, це тільки схема байки Крилова, переробленої пізніш Л. Глібовим, „Прохожі та собаки“. Л. Боровиковський „робить позичений сюжет більш елементарним, простим, скорочуючи його і Криловське багатство характерів замінюючи інколи голою схемою. — Стислість вислову робить те, що в байках зовсім майже немає розвитку характерів дієвих осіб, немає окреслення їхньої психології, немає умотивування їхніх учинків. Байки Л. Боровиковського наближаються до абстрактних художніх схем, які треба було б розробити й конкретизувати в умовах місцевого життя“ (О. Дорошкевич. 20—40-ві роки в укр. літературі. І на стор. 93-ій). Але чи воно так? Так, коли дивитися з погляду байок Лафонтена, Е. Гребінки, Л. Глібова (про них буде мова далі). Ні, коли глянути з погляду стародавньої байки Езопа та Федра.

Після Езопа й Федра в дальших віках байка пережила значну еволюцію. В середні віки і навіть пізніш у байці звертали увагу на мораль, мораль поширювали та роз'ясняли. Але славний французький байкар Лафонтен (1621—1695), в часи так званого класицизму, зробив просту стародавню байку художнім, літературним твором, рішуче зреформувавши¹⁾. Лафонтен розробляв характери дієвих осіб, розробляв їхню психологію, мотивував їхні вчинки. В байці з'являються місцеві звичаї, краєвид, ландшафт. „Тварини у Лафонтена змальовані з великою точністю; це живі істоти. Він відтворює зовнішній вигляд тварини, і як люди про людей, він по зовнішніх рисах гадає про їхній характер. З'ясовуючи їхні вчинки мотивами, він керується людською психологією і цим надає тваринам людського характеру. Кожне оповідання збудовано, як драму з інтригою, викладом і розвязкою“. (О. Дорошкевич. Та ж книжка на стор. 138—в статті Ів. Шаді). Є безпосередній тісний зв'язок між байками Ів. Крилова, Е. Гребінки та Л. Глібова і байками Лафонтена. Так байку Езопа „Лисиця і Виноград“—знаходимо переробленою Лафонтеном, а далі—в Ів. Крилова та Л. Глібова.

На Україні байку лафонтенівсько-криловського типу знаходимо в Е. Гребінки, Л. Глібова та інших аж до цього дня. Ми вже згадували „Две собаки“ Крилова та „Цуцики“—Л. Глібова,— „Прохожих та собак“ Глібова та Крилова. Звернім тут увагу, що в той час як у Крилова в цій байці маємо міське життя, у Глібова—оточення сільське. Візьмім ще на зразок „Гору в муках“ Езопа: „Раз гора сильно розворушилась. Вона дуже стогнала, чути було гомін. Зовсюди сходилися юрби людей подивитися, що б це значило. Поки вони зібравшись стояли та з тривогою ждали чогось жахливого—із Гори вийшла Миша“. Що ж з цієї лаконочної байки вишло в Е. Гребінки в байці „Могилини родини“. Тут широко введено місцевий колорит—ми бачимо цілий малюнок ярмарку в степу коло могили.

Старий і молодий к могилі знай іде
Крий боже, народу якого там зібралось!
Як об'їлі в Ромні!
Буцім там місто починалось.
Де не взялись міняли й шинкарі.
І підняли між себе галас;
Чумаки із сіллю став, із дьогтем дьогтярі,
І красти бублики шатнули школярі,
Сластьони шкварились, сидухи цокотіли,
Про Лазаря старці під кобзу голосили,
„Холодний квас“!—москаль між народом гукав.
З нечев'я, а базар в степу, як треба став...

¹⁾ Вияснив це Лесінг в своїй праці „Про байку“ (1795 р.). У нас теорію байки дав Ол. Потебня „Басня, пословиця, поговорка“ Х. 1894.

Вже панський стадник Опанас,
Покинувши товар, що пас,
З кешені витягнув сопілку
Та як утне московського бичка!
Підківки зараз забряжчали,
В кружку дівчата танцювали;
Москаль покинув глек та садить гоцака.

А от малюнок матеріального достатку в байці Є. Гребінки, „Мірошник“.

Коли не забредеш к Мірошнику, бувало,
У нього є і хліб, і сіль, і сало,
Чи то в скромний день — із маслом буханці,
Книші, вареники і всякі лагоминки;
У п'ятницю — просіл, з олією млинці,
Пампушки з часником, гречаники, стовці.
Обідать він було не сяде без горілки.

Додамо, що „Мірошник“ Гребінки іде од „Мельника“ Крилова, (що дав звичайно коротенького „Мірошника“ Л. Боровиковського) до Мірошника“ Л. Глібова. При таких численних побутово-описових подробицях сам твір у Є. Гребінки поволі втрачає специфічний характер байки.

Справді, для байки потрібна певна міра абстрактності і схематизму. Конкретність занадто та деталізація байкової події робить її важкою, утрудняє нам переносити її на інші окремі випадки та закриває загальну схему, що повинна за подією просвічувати. „Непотрібні“ подробности перетягають увагу оповідання, деталізуючи умовний „звірятий побут“ байки.

Л. Глібов до кінця, здається, вичерпав можливості байкової форми в школі Лафонтена-Крилова. Навіть звірі в нього мають виразно національне українське обличчя (напр. горобець, вовк). „Найголовніше в байці зовсім не сюжет її“, писав Б. Грінченко про байки Л. Глібова: „а та національна обробка, той місцевий колорит, що його надає автор байці, переносючи загальнолюдський мандрівний сюжет на свій рідний ґрунт. І що краще він зуміє зробити цю пересадку, що більше національних, народніх рис у його творі, що більше вони своїми образами, картинами й духом усього твору зачіпають розум і почуття народу, то більший виявляється хист у байкаря“²⁾.

Л. Глібовим кінчається на Україні блискучий період в історії байки. Байка і в нас, як і всюди, стає матеріалом для читання дітей. Але чи це значить, що все в байці зрозуміло для дітей і що вона може існувати тільки як забавка? Ні. Коли дитина читає „Зозулю й півня“ Л. Глібова („Кукушка и Петух“ Крилова) то їй буде смішно, що Півень так гаряче розхвалює нехитре „кування“ Зозулі, а Зозуля — „кукуріку“ Півня. Але чи ж дитина зрозуміє, чому власне так наввипередки вони вихвалюють одне одного? А „Кажан“ Б. Грінченка, що походить од „Кажана та Ласки“ Езопа, де Кажан видає себе раз за звіря, а другий раз за птицю під час війни звірів з пташками?!

Для історії байки, як літературного жанру, дуже характерно, що в світовій літературі байкарі, як ми вже почасті й бачили, звичайно повторюють один одного, цеб-то дають лише варіації на одні й ті ж сюжети. Це виходить із самої натури байки. Байка з усмішкою подає нам спостереження над людською натурою, над людськими відносинами, хибами та вадами. А як цей бік людської натури в усі часи та й у всіх народів зостається досить однаковим, то й образи байки зостаються вічними.

1) Б. Грінченко та М. Загірня „Л. Глібов, біограф. очерк“ Черн. 1900 на ст. 26.

На світі вже давно ведеться,
 Що нижчий перед вищим гнеться,
 А більший меншого кусає та ще й б'є,—
 За тим, що сила є...
 („Вовк та Ягня“ Л. Глібова).

Це так, — однак ці хиби людського серця виглядають зовсім не однаково крізь різний побутовий одяг. Звичаї лисиць та вовків у Лафонтена, Ів. Крилова, Л. Глібова все ж таки трохи одмінні від звичаїв тих же лисиць та вовків у Езопа чи в народніх байках про звірів, — бо в житті людей зайшла ж деяка еволюція. Отже такі зміни в побуті, в звичаях і дають місце для творчості новим байкарям, — коли, додамо, цей новий побут вже встиг улягтися в тверді, усталені форми. Бо ж байка зовсім не сатира і не протест проти умовностей та хиб громадського життя. Ні Езоп, ні Лафонтен, ні Крилов, ні Глібов не підіймалися надмірно над життям. В їх думках нема нічого надзвичайного, що б одрізняло їх від думок, морали та настроїв сучасного їм оточення — думок пануючої тоді класи. Байкарі з епічним спокоєм приймають прості радості і просте горе, що посиляє їм проста, звичайна доля.

І от у нас за часів революційних, а власне з часів заведення НЕП'и починає з'являтися нова байка. В ній відбивається сучасний побут, сучасна „злоба дня“. В ній більш різко виступає елемент дидактичний, навчальний і байка легко переходить в революційну сатиру, в революційний памфлет.

Перед нами вже не „пригоди з життя звірів“, а в прозорій алегоричній формі — оповідання про класову боротьбу. В цій байці панує політична тенденція. Взаємини звірів набувають нового, небувалого значіння. Незвичайно впливає на нас і нова мораль, що висловлює співчуття до тих, хто бунтує, та осуд тим, хто застається покірливим.

Однак разом з тим сучасній байці часто бракує ясности фабульної будови. Сучасна байка часто буває поверхова, однобока, буває просто анекдотом; через те вона не дає можливості знаходити для неї все нові та нові пристосування в житті. Часом це — лише стилізація під байку, навіть з відтінком пародії. Але хоч байка і близька до епіграми та анекдоту, все таки в ній найважливіше не це — в ній розвязка повинна відкривати цілу перспективу асоціацій з аналогічними випадками. Можливість все нового пристосування байки — найхарактерніша її риса, як про це ми вже говорили з самого початку статті.

До сучасних байкарів належать у росіян Д. Бедний, у нас С. Пилипенко, В. Ярошенко, В. Проноза (В. Еланський) та інші.

Байки С. Пилипенка, може, найбільш підходять до типової байки, як ми її знаємо від Езопа до Л. Глібова. Так сюжет байки „Пиво“ знаходимо в Л. Боровиковського („Пиво“) що взяв його від Ігн. Красицького („Шампанське вино“). У С. Пилипенка увагу звернуто на неминучість вибуху барила, а у тих — на те, що „пішло Пивце на діл — Пивце пиши пропало“. За більш-менш типові байки можна визнати: „Щастя“ (де автор ухилився від ширшого висновку: ціну щастя розуміємо лише тоді, коли воно минулося, — впавши в біду) — „Чабаненко“ (без ширшої морали) бо вона і так ясна, „Пожежа“ (теж без морали) „Пуга та Воли“ (на відому тему, як розпитували коня, що йому краще, віз чи сани). В інших байках або мораль дуже звужено до якогось окремого сучасного факту, або не вироблено фабули, що не дає змоги ширше пристосувати байку до життя.

В байках В. Ярошенка в мораль звичайно введено сучасний радянський побут. Таким чином значіння байки звужується лише для наших умов. Напр. в „Приблуді“:

І проміж нас чимало є прибуд:
 Радянська влада їх пригріла,
 Нагодувала, напоїла,
 Простила шкоду, як собаці,
 І, врешті, вимагає праці,
 Але й вони не рушать за ворота і т. д.

Тим часом цей сюжет було вже ширше розроблено напр. в „Диких Козах“ Ів. Крилова (за Езопом); та й приказку маємо: „Дождайся подяки од прибудної псяки“. Те ж саме маємо в „Живи своїм умом“:

„Є на селі ще овечок чимало:
 Для них чужі слова, що „хліб та сало“,
 І на недобре діло наverts
 Вже, звісно, язиката,
 Вся куркульня носата і т. д.

Ми чекали б сучасних побутових рис скоріш у фабулі байки. До байок у В. Ярошенка можна зарахувати ще „Майстра“, „Злодіїв“ (на тему: „свою вину на Іванка зверну“). Такі ж вірші, як „Добра Хима“ (анекдот про недогадливого чоловіка на зразок того, що навпаки не міг вчитати напису „Пиво“ вважаючи це за назву якоїсь установи), „Наука“, „Молебень“ та інші, — це просто побутові сатири. Од байки в них залилася лише форма розмови (діалог). Мораль в них буває дуже вузька, анекдотична (див. ще „Телефон“ „Барометр“ напр.).

У Вал. Пронози (В. Еланський) в збірничковій „Радянська гірчиця“ до байок належать хіба лише два перших вірші: „Радянська гірчиця“ та „Плавоть (павутиння) на риштуванні“. В збірничковій „Державний розум“ типова байка — „Звірячий мир“, де виведено традиційний тип лисиці (хижака-лицеміра); звідци й широка мораль про лицемірів. Далі, — як і в „Нотатках олівцем“, знаходимо тільки сатири, і часто дуже влучні, — бувальщини і таке інше. Правда, так і на збірках помічено.

Байка вимагає од сучасних байкарів більш серйозного до себе відношення: байка потрібна не лише селянинові і не лише для розваги та забави, а в ній читач часто шукає серйозної думки, морали. І мова її через те повинна бути не жаргонною, а літературною. Гарна байка — це художній твір, що не тратить свого впливу й на міського робітника чи інтелігента. Але для цього байка повинна бути добре оброблена, виношена, викінчена. Вона повинна мати чітку фабулу, ясні образи, перш всього, а далі свій специфічний стиль і ритм.

Як ми бачили, в сучасних письменників ми маємо частіш сатиру, а не типову байку.

П. Тиховський

Бібліографія

Байки Л. Боровиковського. Є. Гребінки, Л. Глібова, — „Байківниця“ С. Пилипенка „Байки“ — В. Ярошенка 2-е вид. К. 1926. В. Проноза: „Радянська гірчиця“ 1924. Х. „Державний розум“ 1926. „Нотатки олівцем“ 1924. Х.

О. Потєбня. Из лекцій по теорії словесности. Басня, пословица, поговорка. Х. 1894. — О. Дорошкевич — 20 — 40 р. р. в українській літературі І. Лидія Виндт. Басня как литературный жанр. Сборник статей Времен. отд. словесных искусств III Ленинград 1927.

П. Т.

СОЦІАЛЬНІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІ ЧИННИКИ МИСТЕЦТВА ¹⁾

Розглядаючи мистецтво, ми можемо його розкласти на елементи — при чому, як кожне соціальне відношення, так і мистецтво, складається перш за все з елементів матеріальних та ідеологічних. Матеріальними елементами мистецтва (ми візьмемо одну з його форм — літературу) являються книги, засоби мистецької продукції і самі продуценти і споживачі — письменники і читачі, а ідеологічними елементами являються ті ідеї (класові), що проявляються в художніх образах. Матеріальні та ідеологічні елементи мистецтва складають нерозривну єдність: ідеологія художнього твору це є другий бік його матеріальних виявлень — ідеологія це є спосіб проявлення діяльності матеріальних чинників — книги, письменника, читача.

Критик чи історик літератури класового суспільства має перед собою завдання виявити співвідношення ідеологічних і матеріальних елементів літературного явища з тими класовими, економічними формами суспільних відносин, що в дану історичну добу породили з себе дане літературне явище. В процесі цього дослідження він відкриває присутність класових елементів в формах літературних. Але він не може залишитися на цьому ступні конкретизації — тоб-то бути лише соціологом. Дальша конкретизація аналізу літературного явища настановує його на факти, що лежать поза межами соціологічної аналізи і вже відносяться до явищ конкретно історичних. А конкретне має в собі елемент випадковості. Випадок це не просто безпричинність, чи непізнана необхідність або щось таке, чого принципово пізнати не можна. Діалектика визначає випадок глибше і змістовніше. Для неї, як ми побачимо, це особлива форма причиновості. Історик, що має перед собою індивідуальний літературний факт, ступає шляхом дальшої конкретизації досліді в царство випадковості і „побічних форм“ (за висловом Енгельса). Ці „побічні форми“ входять складовою частиною в головну форму. В даному разі головною формою є соціальний зміст мистецтва і його соціально обумовлена форма, а побічними формами, що мають крім елементів, необхідних для виникнення головної форми, ще й елементи випадкові, що дають лише офарблення, неістотні деталі — такими „побічними формами“ будуть елементи біологічні, факти із біографії (митця), вплив випадкових зустріч, пригод і т. д. Ці факти, будучи самі по собі необхідними, являються випадковими для головної — соціальної форми. Всі ці факти — в першу чергу біологічні умови — не являються основною причиною мистецького твору, бо мистецький твір — є продукт, як ми бачили, соціальної, а не біологічної чи індивідуальної причинової закономірності. Тому вони мають для історико-літературного досліді неістотний характер. Так для соціолога не важно — хто такий Михайль Семенко, де родився, скільки йому років, коли почав писати і т. д. Для нього важно взяти факт літературний — наприклад його „Кобзар“, і прослідкувати, які соціальні причини, які класові здвиги обумовили появу його поетичного стилю і мистецьких образів, змісту й форми його творчості.

Але критик чи історик не може бути лише соціологом. Він повинен брати явище, як воно єсть, конкретно — і тут вже звертатися до біографії письменника, досліджувати моменти біологічної спадщини, звертати увагу на життя, як воно конкретно, випадково, з погляду соціальної закономірності і необхідно з погляду індивідуальної „побічної форми“ склалося.

Така аналіза, наприклад, багато дала б конкретного матеріалу для виявлення причин еле. ентів занепадництва в сучасній українській поезії і збагатила б основну соціологічну теорію — про соціальне коріння цього

¹⁾ З доповіді на з'їзді „Плуга“.

занепадництва — теорію вірну в цілому, але недостатню, бо тут треба виявити багатогранність і повноту дійсності.

Отже, випадкові і побічні форми стають необхідними для літературного твору. Випадок переходить в необхідність і розфарбовує її всіма фарбами своєї конкретності. Перехрещення індивідуальної побічної закономірності з основною — соціальною — дає в наслідок конкретний твір. Ці індивідуальні, неістотні, випадкові деталі в конкретному втіленні ідеї твору і роблять твір художнім — додають йому своєрідність, що відрізняє мистецьку форму від всякої другої (наукової, релігійної, політичної то що) форми виявлення цієї ідеї.

Даний літературний твір має своєю причиною соціальні явища. Але „побічні форми“ — явища індивідуального порядку — входять теж в склад причин, що викликали цей твір. Треба тільки розрізнити ці причини: перша — необхідна і основна, другі — другорядні і випадкові, бо не зв'язані безпосередньо з природою даного соціального явища. Бути митцем — значить мати певні індивідуальні умови (приклад: Моцарт і Сальєрі).

Але митцем можна стати лише в суспільстві, лише на певному соціальному ґрунті. Індивідуальна причина мистецтва тут є неістотним, випадковим елементом. Основною, істотною його причиною є соціальна необхідність. Ніцше дотепно зауважив з цього приводу, що талант є продукт міцності задньої частини тіла.⁴ Ось чому, коли випадково (для соціальної закономірності) нема високообдарованих митців, дана соціальна класа висуває „епігона“, середній талант, який так чи інак, але все ж таки реалізує соціальну функцію мистецтва. Це можна сказати про цілу низку письменників-українців, представників дрібнобуржуазної класи. Для нас зараз не важно дати конкретні приклади, а важно підкреслити, що соціальна необхідність завжди виявиться в тій чи іншій формі і що від неї звичайно аж ніяк не залежить — чи для неї народився чи не народився великий мистець — бо соціальна необхідність знає лише народження клас, а народження людей лежить поза межами її впливу, це вже сфера індивідуальної необхідності, яка для першої має випадковий характер.

Це можна ілюструвати так: випадково є те, що поет живе в епоху горожанської війни, але не випадково те, що він взявся за соціальну тему в своїй творчості. І навпаки — для нього, як індивідуальної істоти, не випадково те, що він жив і виховувався під впливом певних індивідуальних чинників. Проте революція, як соціальне явище, була для нього випадковим, зовнішнім явищем, бо її закономірність ширше за закономірність індивідуального життя: вона включає останнє, як свій „мент“. Але випадкове перейшло в необхідне, і поет-революціонер став одним із чинників її розвитку.

Цю діалектику основної і побічних форм завжди треба мати на увазі кожному літературному критикові, щоб уміти розрізнити генеральну лінію соціальної закономірності — найцікавішу для нас — від другорядних, випадкових, що, впливаючи на генеральну, дають в синтезі з нею мистецький твір.

Т. Степовий

НАРИС ІСТОРІЇ ОДНОГО ТВОРУ

(„В неділю рано зілля копала“ — Ольги Кобилянської).

Видавництво „Рух“ видало цей твір нещодавно, який склав собою сьомий том зібрання творів нашої письменниці.

До книжки додано портрета О. Кобилянської, єдину широко відому на Україні фотографію, де вона запнута темним шарфом з смутно-замисленим поглядом і хворобливим усміхом уст на гарнім, тонкім обличчі.

Ольгу Кобилянську мало хто знає. Її твори друкувались по журналах і мало виходили окремими книжками, а коли й виходили то по той бік кордону, в Галичині, чи в Буковині, з котрих лише десятки примірників доходили до нас. Сама письменниця виявила себе, як зовсім непридатну до практичного боку своєї літературної діяльності: ні її портретів, ні про її життя, ані її творів широке суспільство мало що знає.

А може й фантастично-просвітянська доба нашої літератури останніх десятиліть XIX і перші роки XX сторіччя поклали свій тяжкий гніт на цю творчість таланту високої вартості.

Ольга Кобилянська без сумніву талант великий і голосногучний, і коли б вона була народилась не на терені української культури, хто знає чи не розвинулась би її діяльність в геніальну творчість.

А у нас проходила вона все своє життя і ще й досі живе у своїм ріднім місті Чернівцях на Буковині вся заглиблена в хатні клопоти й свою самотню творчість... Ціле життя марила вона побачити Україну, побувати у Києві, в Одесі, у Харкові та за браком „матеріальних засобів“ не могла здійснити а нічого. Тяжка хвороба, недостатки, родинні нещастя, самотність особиста, — ось обставини так щедро обдарованої природою індивідуальності.

Давня приятелька Ольги Кобилянської — Христя Алчевська дала ласкаву згоду на видрукування де-яких уривків з листів до неї нашої славної письменниці, з котрих ми дізнаємося про те, як писалася новела („Рух“ чомусь назвав її оповідання) „В неділю рано зілля копала“.

Першу звістку про це знаходимо ми в листі від 12 грудня 1907 року:

... Повернувши сего літа звідти ¹⁾ я нашіпувала довшу новелю, взявши за тему одну народню пісню. Тепер взялася її обробляти і до сего треба мені багато часу. А то я, дорогенькі, ні супкою і до того найменшої приємності. Не знаєте, дорога моя, прекрасно Мево, як сумно ідуть дні Вашої Кобилянської. Часом як лежу з фізичного ослаблення на софі, та лиш пригадую, як сумно переходить життя і, навіть, то що становило б ще мое саме таке щастя — не маю. А то здоров'я і супкою, щоб писати. Такі вже обставини мої“.

В листі від 5 січня 1908 року маємо такі рядки:

... „Зараз я дуже обтяжена всякою працею...“

... „Маю ще дуже багато коло моєї новели до писання“.

О. Кобилянська й Л. Українка (з листівки Кобилянської до Х. Алчевської)

¹⁾ З курорту Новгейм, де письменниця лікувала своє серце після тяжкої хвороби.

На книжці в кінці тексту стоїть: „Чернівці, у квітні 1908 р.“, це дає можливість більш-менш точно уявити собі час, що був потрачений письменницею на всю новелю. Повернула вона з курорту в липні 1907 р. До грудня 1907 року, за її листом, вона уложила „сюжет“, а до квітня скінчила її художню обробку...

Кінець?

Ні, далеко ні... З листа від 23 серпня 1908 року дізнаємося, що слідом за низкою тяжких переживань родинного й особистого характеру, є ще й саме більше:

„...се те, що моя остання праця, себто, про „Гриця“ десь у Львові, чи чорт знає де—пропала... досі її ще не відшукано... і правдоподібно я буду мусіла ще раз до праці забиратись. Можете представити собі, що в мені діється. То одно я Вас дуже прошу не розкажуйте про те нікому, що мій манускрипт пропав — бо се тайна і я на тім буду терпіти, як хто розвідаєсь... І такі в мене гризоти. Так добре було в Новгеїмі, так спокійно і між тим, щоб я могла по Новгеїмських купелях мати спокій і шануватись... я з гризоти не виходжу... а в додатку мушу ще тепер сама в кухні пересиджувати...“

В листі від 12 вересня 1908 року знаходимо підтвердження:

...„Мій манускрипт — пропав десь в дорозі з Риму до Львова — в мене ні. Бо його від мене відіслано Грушевському до Риму. Та здаєсь він недбало і не рекомендуючи відіслав опісля редакції рукопис назал і тоді він пропав. Тепер я маю знов роботу і то ще до того прикру“.

Очевидячки не так то легко письменниці приступити до повторного писання, в листі від 1 жовтня 1908 року вона пише в Харків:

...„Сими днями заберуся до поновного писання свого „Гриця“. Прикра робота та що робити. Що до мого здоров'я то під осінь мені на ногу погіршало і я ніде не виходжу. Раз немає часу (я все ще сама господарюю і варю), а по - друге нема з ким...“

...„Опроче коло мене доволі сіро і сумно... Якось так сего року. Не конче добре переходить мені осінь. Вибіраюсь вправді ще за тиждень... десь на одно село щоб побачити хоч кілька раз смерекові ліси, але непогода — може і то поспеє“...

Поновне писання забрало майже стільки ж часу в письменниці, як і перше (січень-квітень) і (вересень-грудень). Лист від 2 грудня 1908 р.:

„Дорога моя Мевочко!

До перва вчора викінчила я свою працю про „Гриця“ і зараз же відіслала, бо вже тільки переказували, щоб посейчас була готова, що я мусіла всю кореспонденцію залишити і кінчати роботу“.

Цікаво було би порівняти ці два рукописи: перший, що писавсь з власної охоти, повільно... і другий, по пам'яті й за новими вражіннями в примусовім поспіху. Але новела ще турбує О. Кобилянську і в листівці від 18 грудня 1908 року вона інформує Х. Алчевську:

...„Мій „Гриць“ має друкуватися в „Літер.-Науков. Віст.“ і здаєсь зачне ся аж в зошиті за фебруар“.

В давнім листі від 23 лютого 1909 року читаємо:

...Дорогий, наймолодчий мій брат, о котрім я Вам вже не раз споминала, він лежить в санаторії, дуже хорий, я пишу що - днини до нього... і жду неспокійно кожної пошти... Мене не бере жодна робота і жодне читання, при гадці, що можу стратити то, що мені найдорожче. Я все лиха побоювалася, але стільки горя я не сподівалася. Як бачите, невеселе мое нинішнє письмо.

На другий місяць має друкуватися мій „Гриць“...

Минуло майже півтора роки по першій закінченні новели. Оддалік літературних центрів, самотна письменниця вже має видрукованою свою

працю... Журнал „Літературно-Науковий Вістник“ де було вперше видруковано „В неділю рано зілля копала“ ходив серед читачів і, не в силі затаїти в собі нетерпіння найскорішого відгуку читачів, запитує О. Кобилянська в листі до Харкову від 25 вересня 1909 року:

...прошу Вас, Мевочко, як зможете, подайте мені адресу Лесі Українки. Мені її конче треба. Напишіть також, як там людям мій „Гриць“, се б то, моя новела подобається. Рада би я дуже знати, як її публіка прийняла. Мевочко! Взагалі пишіть і не думайте, що я про Вас забуваю як мовчу, але моє оточення таке монотонне, що я з ним мов в землю западаюся“.

В цих рядках трагедія творчості цілого життя письменниці української. Цим закінчу я свої замітки про історію новели О. Кобилянської. Дальша історія — відношення письменників і загалу читачів до „В неділю рано зілля копала“, належить до праці критиків... які ще до творчості Ольги Кобилянської не підійшли з усією тою дбайливою серйозністю і поважанням, як того вимагає її високий талант.

Кілька слів про саму новелу. Оригінальне завдання: воскресити народню пісню. Оригінальний сюжет: цигани і гірські українці з їхніми національно-побутовими особливостями. Захоплююча фабула. Але що найбільше вражає, так це барвисто-многогранні переживання пристрасти юнацького кохання: Гриць, синьоока Настка і чорнобрива Тетяна... В цих характеристиках письменниця виявила себе досвідченим психологом: по них можна вивчати конституціональні відміни людських типів. І хіба ще не дужчою є вона в описах природи: гори вкриті лісами, річка, ніч під Купала. Ніч зимова в халупі циганки все у Кобилянської багатоголосі симфонії звуків, образів і переживань емоціональних.

Нині на Заході дуже захоплюються Стефаном Цвейгом, твори котрого виходять у Ленінградському видавництві „Время“, за редакцією Максима Горького. Стефан Цвейг — великий мистець в галузі передавання людських пристрастей. Перечитуючи твори Ольги Кобилянської, а, зокрема новелю „В неділю рано зілля копала“, переконуємося наочно, оскільки тут наша письменниця оригінальніша й сильніша за прославленого віденського митця.

Тільки мистецька продукція німецькою мовою негайно ж споживається людством тоді, як про українську мистецьку творчість бай- дуже не то Європі, а й національним культурам нашого СРСР. Доказ тому, що в Москві й Ленінграді перекладаються сотні творів що-року з європейських мов, часто не то „мало“ а й цілком не художніх, тоді як перекладна література з української, вірменської, татарської, грузинської, білоруської і навіть польської досить незначну кількість складає.

Барвара Череди́ченко